

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXXIV

Zagreb 2010.

Broj 65

rasprave i prilozi

UDK 726.6(09)''653''Trogir
Izvorni znanstveni rad

RAZVOJ SREDNJOVJEKOVNE OPERARIJE – INSTITUCIJE ZA IZGRADNJU KATEDRALE U TROGIRU

Irena BENYOVSKY LATIN, Zagreb

U radu se analizira nastanak »Operarije« – srednjovjekovne institucije koja se oblikovala pri izgradnji katedrale sv. Lovre u Trogiru kako bi se izbjegla prevelika administracija u procesu gradnje: od skupljanja sredstava, organizacije gradilišta i angažiranja majstora. Razvoj trogirске Operarije pokazuje i složen odnos između crkvenih i svjetovnih vlasti u gradu koje su se borile za kontrolu nad fondom ove institucije. U radu su korišteni i podatci iz malo poznatog i neistraženog spisa Pavla Andreisa »Operaria«.

KLJUČNE RIJEČI: *Trogir, srednji vijek, katedrala sv. Lovre, Operarija.*

Uvod

Izgradnja gradskih objekata u srednjem vijeku počinjala je nakon prvotnih zamisli i planiranja, osiguranjem financijskih sredstava i angažiranjem majstora. Kod manjih građevina taj je posao bio relativno jednostavan: radilo se o dogovoru između investitora (privatnih osoba, komunalnih vlasti ili neke crkvene institucije) i zanatlija građevinske struke, te se otvarala »fabrica«, tj. gradilište. Gradilište je vodio protomajstor, a investitor je imao određeni fond sredstava za isplatu. U oporukama redovno nailazimo i na legatе ostavljane za izgradnje (*pro fabrica, opere ecclesie*) najčešće sakralnih objekata – *pro anima*, te za zdanja koja su imala status javnog dobra i bila od općeg značenja (gradski bedemi, hospitali, katedrala). Kod većih objekata priljev sredstava bio je dugotrajan, te se vremenom razvija institucija čiji su službenici trebali voditi složen proces izgradnje: skupljanje sredstava, vođenje financija iz različitih izvora, financijske proračune, ugovaranje poslo-

va s različitim kategorijama majstora, nabavu materijala, finalizaciju projekta te daljnje održavanje i popravke itd. Takve se institucije u izvorima često nazivaju fabrikama, ali ih treba razlikovati od jednostavnog, već spomenutog pojma *fabrica* (gradilište). Ponekad je u izvorima teško razlučiti ove pojmove.

Izgradnja katedrale svakako je bila jedna od najvećih, najsloženijih i najskupljih investicija u srednjovjekovnom gradu te je osnivanje institucije bilo potrebno. Do razvijenog srednjeg vijeka biskupi su sami organizirali gradnju katedrale – bili su rizničari i raspoređivali sredstva iz biskupske menze i legata. Ponekad su izgradnju vodile i bratovštine (crkvene ili laičke). Međutim, tako se nije moglo namaknuti dovoljno sredstava i učinkovito voditi poslove. Novac za izgradnju izvlačio se, osim od vjernika (putem donacija i legata), i putem desetina (koje se od 13. stoljeća vraćaju u crkvene ruke),¹ a ponajviše iz redovitih prihoda sa zemljišta pod crkvenom jurisdikcijom. Crkveni su autoriteti podržavali izgradnje katedrale dajući indulgencije svima koji bi ih financijski pomogli, a koncilske su odluke određivale da se četvrtina svih crkvenih prihoda izdvoji za gradnju i popravak sakralnih objekata. Međutim, karakter oporučnih legata, ali i rizici vezani uz zemljišne prihode (nerodne godine) značili su neredovitost prihoda i velik broj različitih osoba uključenih u skupljanje sredstava. U financiranje sve se više uključuju i laici, odnosno komunalne vlasti koje s vremenom posežu i za pravom na kontrolu značajnog fonda. Sve veću ulogu u kontroli sredstava imaju i kanonici. Godine 1490. fond Operarije odvojen je od biskupske menze.²

Centralizirana institucija kojom se mogla izbjeći prevelika administracija i kojom se mogao voditi složen proces organizacije gradnje (angažiranje majstora različitih struka) postaje nužnost: fabrike za izgradnju katedrale javljaju se od rane gotike u mnogim europskim gradovima. Takva je institucija imala status pravne osobe, što joj je omogućivalo i stupiti u posjed zemljišta, a službenik (*procurator*, *operarius*) je nadzirao financiranje i upravljanje sredstvima te radio proračun godišnjih troškova.³

U ovom radu pratit ćemo razvoj institucije za izgradnju katedrale sv. Lovre u srednjovjekovnom Trogiru – tzv. Operariju.⁴ Osim toga, analizirat ćemo i odnos crkvenih i svjetovnih vlasti koji je određivao ritam gradnje, kontrolu sredstava pa i program katedrale. Službenici koji su bili zaduženi za Operariju vodili su svoje bilješke, ali one nam danas nisu sačuvane u cjelini. Prema Ivanu Luciću, knjige operarija koje se odnose na razdoblje do 1406. godine bile su izgubljene, pa se ne znaju detalji o poslovanju.⁵ Djelomično rad ove službe možemo pratiti drugim vrstama izvora pravnog karaktera.⁶ U Državnom arhivu u Zadru (u zbirci rukopisa) postoji nepoznat i neistražen spis Pavla Andreisa pod nazivom »*Operaria, quanto possiede, da chi amministrata, con quali fundamenti, ragioni*

¹ Alain ERLANDE-BRANDENBURG, *Katedrala*, Zagreb, 1997., 210.

² Pavao ANDREIS, *Operaria*, f. 28. (Državni arhiv u Zadru, fond Rukopisi, br. 74).

³ Pojam *operarius* upućuje da su službenici imali veću ulogu kod gradilišta nego financiranja, ali čini se da su u Trogiru upravo oni bili zaduženi i za skupljanje sredstava.

⁴ Irena BENYOVSKY LATIN, *Srednjovjekovni Trogir – prostor i društvo*, Zagreb, 2009., passim.

⁵ Ivan LUČIĆ, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv. 1-2 (ur. Cvito FISKOVIĆ), Split, 1979., sv. 2, 1030.

⁶ U sačuvanim pravnim spisima (DAZd), odlukama kancelarije ili ugovora o narudžbi, vizitacijama; Državni arhiv u Zadru, fond »Arhiv Trogira«, passim; Cvito FISKOVIĆ, *Opis trogirске katedrale iz XVIII. stoljeća*, Split, 1940., 38.

della medesima, oblighi, et incombenzee raccolto da Paolo Andreis nob. Travrino anno MDCL«. U njoj Andreis donosi prijepis nekih dokumenata vezanih uz trogirsku Operariju: kraljevske darovnice, popise operarija te vrlo zanimljive detalje o izgradnji katedrale.⁷ Isti autor i u svojoj poznatoj *Povijesti Trogira* iz 1676. spominje službu operarija,⁸ opisujući je sličnom onoj rizničara koji je vodio brigu o riznici sv. Lovre. Operariji su bili izabrani od kneza i Velikoga vijeća zajedno s crkvenom osobom koju su izabrali kaptol i biskup, a služba im je bila vrlo prestižna.

Izgradnja Sv. Lovre

Nova trogirski stolnica gradi se početkom 13. stoljeća na istome mjestu gdje je bila stara kasnoantička crkva. Katedrala je imala veliku religioznu, ali i političku važnost za cijelu komunu. Iako još u izgradnji, katedrala sv. Lovre krajem 13. stoljeća bila je u funkciji kao središte biskupije.⁹ Nova katedrala bila je izvorno trobrodna, troapsidalna romanička bazilika, izvedena bez svodova. Gradnja katedrale trajala je stoljećima¹⁰ – u srednjem vijeku treba je zamisliti znatno nižu i često u skelama.¹¹

Kao obnovitelj stare ranoromaničke katedrale spominje se biskup Desa Makarel (Macca-relli) 1175. godine, koji pregrađuje oratorij sv. Uršule u prvu kapelu trogirkoga patrona Ivana Trogirkoga.¹² Nakon njegova nasljednika Mihovila, trogirski biskup postaje istaknuti Treguan,¹³ koji nastavlja izgradnju stolnice. Za njegova biskupovanja (1206.-1254.) na luneti glavnoga portala na zapadnom pročelju potpisao se 1240. godine Majstor Rado-

⁷ Pavao ANDREIS, *Povijest grada Trogira*, sv. 1-2 (ur. V. RIMONDO), Split, 1978., sv. 1, 39. U fondu Rukopisi Državnog arhiva u Zadru nalazi se neobjavljena knjiga »Operaria« Pavla Andreisa. Andreis u toj knjizi donosi prijepise mnogih nesačuvanih isprava koje se odnose na rad Operarije od 11. do 17. stoljeća: DAZD, Rukopisi, 74, *Operaria quanto possiede, da chi amministrata, con quali fondamenti, ragioni della medesima, oblighi, et incombenze raccolto da Paolo Andreis nob. Traurino, anno MDCL* (kopija postoji i u Župnom arhivu u Trogiru).

⁸ Rizničar je, za razliku od operarija, vodio brigu o moćima svetaca, a ne o novčanim sredstvima. Andreis opisuje i da je četvoricu kandidata za operarija predlagalo vijeće, a biskup i kanonici trebali su potvrditi jednog u određenom roku, a ako ne, komuna je postavljala svog kandidata (kao, primjerice, 1484. pri izboru Dujma Buffalisa). Služba je trajala godinu dana. P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 375, 377. Knjiga *Storia della città di Traù* dovršena je 1676., ali od 10 knjiga nije objavljena šesta knjiga. P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 2, 28. O tome više: Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija*, Zagreb, 2004., 144; Tomislav RAUKAR, »Trogir za mletačke vlasti«, u: P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 2, 59-85, 60; Kažimir LUČIN, *Život Sv. Ivana Trogirkog (po izdanju Danijela Farlatija)*, Trogir-Split, 1988., 93-95; Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. IV, Venetiis, 1769., 317. Uz P. Andreisa, i V. CELIO CEGA također piše o trogirskoj Operariji. Vincenzo CELIO CEGA, *La chiesa di Trau: descritta ... nell'anno 1854.*, Spalato, 1855.

⁹ Prvi se put trogirski biskup spominje 998. Nada KLAIĆ, *Povijest grada Trogira. Javni život grada i njegovih ljudi*, Trogir, 1985., 26.

¹⁰ Radoslav BUŽANČIĆ, »Dovršetak trogirski katedrale u 17. stoljeću«, u: *Umjetnički dodiri dviju jadranskih obala u 17. i 18. stoljeću*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 21. i 22. studenog 2003. godine u Splitu (ur. V. MARKOVIĆ I. PRIJATELJ-PAVIČIĆ), Split, 2007., 71.-92; *Monumenta Traguriensia* (ur. Miho BARADA), Zagreb, 1948. (dalje: MT, I/1.), 48; Josip STOŠIĆ, »Trogirski katedrala i njezin zapadni portal«, u: *Per Raduanum 1240-1990*, Trogir, 1994., 67; R. BUŽANČIĆ, »Renovatio urbis' Koriolana Cipika u Trogiru«, u: *Ivan Duknović i njegovo doba*, Trogir, 1996., 107-117.

¹¹ Zvonik je završen tek 1603. godine.

¹² R. BUŽANČIĆ, »Secundum sacrarium divi Joannis – stara kapela sv. Ivana Trogirkog u katedrali sv. Lovrinca«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 40, Split, 2003.-2004., 81.

¹³ Rodom iz Toskane, prije splitski klerik, a prvi obrazovani notar Trogira.

van (»Ova vrata podiže Radovan, najbolji od svih u ovoj umjetnosti, kako očituju kipovi i reljefi, godine 1240. poslije poroda časne Djevice, a za biskupovanja Toskanca Treguana iz Firence«).¹⁴ Poznata je činjenica da portal pripada među najvažnija djela hrvatske romaničke umjetnosti, a cjelina je završena u drugoj polovici 13. stoljeća.¹⁵ Biskup Treguan još kao arhiđakon radi na stvaranju kulta sv. Ivana, opisujući čuda u Životopisu sv. Ivana. Tijekom dugotrajnoga procesa izgradnje katedrale bili su angažirani razni majstori, a sredstva su dobivana iz različitih izvora. Istovremeno se razvijala i institucija koja je služila za skupljanje sredstava za izgradnju te upravljanje organizacijom radova, tzv. *Operaria (fabrica)*. Dakle, trebalo je osigurati stalne prihode koji će se posebno knjižiti u korist gradnje katedrale.¹⁶ Kontrola nad tim sredstvima često je uzrokovala sukob između crkvenih i svjetovnih vlasti. Budući da se u toj instituciji skupljao razmjerno velik fond, komuna ga je pokušala kontrolirati, napose i zbog toga što su biskupi ta sredstva koristili i u druge svrhe.¹⁷ U pretkomunalnom razdoblju biskup je imao istaknutu ulogu u gradskom životu.¹⁸ To se, međutim, mijenja od 13. stoljeća.

Na početku je izgradnjom trogirске katedrale najvjerojatnije upravljala Bratovština sv. Lovre. U 13. stoljeću postojala su dva nadstojnika (prokuratora), jedan je bio plemić, a drugi član kaptola. U razdoblju od 1207. do 1247. Operariju koja je pobirala dohotke sa Sv. Vitala vodili su, s crkvene strane arhiđakon Gervazije, a s komunalne Desa Kazarica.¹⁹ Prema dokumentu od 3. veljače 1247., podđakon Gervazij i plemić Desa Kazarica kupili su, kao prokuratora Sv. Lovre, »neke knjige opata otoka Molata na zadarskome teritoriju«. Izgradnja katedrale prvenstveno se trebala osigurati dohodcima određenih posjeda u distriktu, na koje su često i Crkva i komuna polagale svoja prava. Posjed Drid (Bosiljina – selo na zapadnom dijelu distrikta) herceg je Koloman dodijelio biskupu 1226. godine,²⁰ ali jedna njegova četvrtina bila je određena za gradnju katedrale, a druga za biskupa. I koncilске odluke propisivale su četvrtinu prihoda svake crkve za popravak i izgradnju.²¹ Posjed je prije toga bio pod jurisdikcijom trogirskog kneza Vučine: Lučić opisuje da je Koloman dao biskupu Treguanu Drid ili Bosiljinu 1226., oduzevši jurisdikciju trogirskom knezu Vučini (1205.-1208.)²² (*cum omnibus suis pertinentiis et pascuis sibi adiacentibus, montibus, valli-*

¹⁴ J. STOŠIĆ, »Trogirska«, 67-68; Ivo BABIĆ, »Geometrijska potka majstora Radovana«, *Mogućnosti*, sv. 6-8, Split, 1978., 569-573; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1012.

¹⁵ Joško BELAMARIĆ, »Portal majstora Radovana. Njegova ikonografija i stil u okviru razvoja skulpture u Splitu i Trogiru 13. stoljeća«, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti*, Split, 2001., 49-142, 53.

¹⁶ Za usporedbu, u Dubrovniku je također postojao fond za izgradnju katedrale sv. Marije (*opus ecclesie sancte Marie Maioris*). Josip LUČIĆ, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka 14. stoljeća*, Zagreb, 1979., 27.

¹⁷ Vidi i: A. ERLANDE-BRANDENBURG, *Katedrala*, 226; Karl GROSS, *Udžbenik crkvenoga prava katoličke crkve*, Zagreb, 1930., 380; Irena BENYOVSKY LATIN, »Parochiae dentro la Città – Beccadellijeva podjela Dubrovnika na župe«, *Istarski povijesni biennale*, 2, 2007., 159-167.

¹⁸ Josip LUČIĆ, »Komunalno uređenje dalmatinskih gradova u XI stoljeću«, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU*, 10, 1980., 209-233, 228-230. Usporedi: Maureen C. MILLER, *The Bishop's Palace (Architecture and Authority in Medieval Italy)*, Ithaca – London, 2000.

¹⁹ Dal 1207. fino al 1247 amministrarono l'usufrutto di S. Vitale Gervasio Arcidiacono per parte ecclesiastica, Dessa Kasarze per parte della Comunita; V. CELIO CEGA, *La chiesa*, 52.

²⁰ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae* (dalje: CD), sv. 1-17 (ur. Tadija SMIČIKLAS – Marko KOSTRENIĆ – Emil LASZOWSKI), Zagreb, 1904.-1981., sv. III, 258-259.

²¹ A. ERLANDE-BRANDENBURG, *Katedrala*, 217.

²² I. LUČIĆ, *Povijesna*, 242. Vučina je član roda Bribirskih, koji je početkom 13. stoljeća bio trogirski knez i splitski načelnik, a Drid je dobio od kralja Emerika; CD, III, 208-209, 258-259, 453; Damir KARBIĆ,

bus et servis universas quem laboravi possuno ad eundem locum).²³ Prema P. Andreisu, tu je darovnicu potvrdio i kralj Andrija 1227. (odnosno herceg Koloman), kao i kralj Bela IV.²⁴ Sukob Crkve s komunom izbio je nakon što je kralj Bela IV. potvrdio povlasticu svoga brata Kolomana o korištenju dridskih dohodaka.²⁵ Komuna je pak zahtijevala da joj se nadoknade troškovi koji su rasipno utrošeni pri kraljevu primanju i iskazivanju počasti (za kneževanja trogirskoga kneza Ilije Grubešinog, 1213.-1227.). Crkva se pozivala na to da je Drid pripadao biskupiji odavno, što potvrđuje »splitski nadbiskup Petar 1185. godine«. Treguan je 1242. potvrdio sporazum s komunom da polovica prihoda Drida pripadne komuni, četvrtina biskupu i druga četvrtina za gradnju katedrale.²⁶ Lučić donosi ugovor između biskupa i komune od 12. svibnja 1242. kojim se određuje kako treba raspolagati приходima Drida: »Općina, koja je u ovu svrhu potrošila vrlo veliku svotu novca i, da bi ugodila kralju i njegovoj vojsci, stavila na raspolaganje kuće kako bogatih tako i onih siromašnih, mora uvijek imati polovicu. Treći dio mora biti upotrebljen za održavanje crkve, a četvrti neka biskup ubire za svoje potrebe.«²⁷ Nije bilo dijela koji je koristio kaptol, što će kasnije izazvati sukobe između kanonika i biskupa.²⁸ Lučić donosi podatak da je kasnije biskup Treguan isplatio »trogirskom plemiću« (Vučini) 300 libara i vratio Drid Crkvi.²⁹ Kasnije je Miha,³⁰ potomak Vučine, tražio natrag posjed Drid, a komuna mu je obećala 350 libri.³¹

Sredinom 13. stoljeća biskupska je vlast još bila jaka, a gradske su se odluke često donosile uz konačno odobrenje biskupa, koji je još imao velike ovlasti pri raspolaganju gradskom imovinom te pri odlukama o investicijama ili troškovima u gradu.³² Međutim, komunalne se vlasti sve više miješaju i u izgradnju katedrale te posežu za sredstvima koja su nekad bila pod kontrolom biskupa. Komuna ipak ulaže i vlastite prihode u izgradnju gradske stolnice, koja je ukrašavala srednjovjekovni trg. Tako je komuna odlučila »zbog ukrasa grada« za izgradnju katedrale dodijeliti vlastite prihode s komunalnoga zemljišta Sv. Vitala (Divulje).³³ Godine 1263. spominju se troškovi za gradnju katedrale i u knjizi rashoda komune.³⁴ Posjed Sv. Vitala pripadao je od 1243. komuni. Sačuvan je dokument

»Split i bibrirski knezovi u doba Tome Arhidakona«, u: *Toma Arhidakon i njegovo doba*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25.-27. rujna 2000. godine u Splitu, (ur. Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL i Olga PERIĆ), Split, 2004., 235-242, 236.

²³ P. ANDREIS, *Operaria*, f. 2-3.

²⁴ P. ANDREIS, *Operaria*, f. 4-7.

²⁵ D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 340; Mladen ANČIĆ, »Srednjovjekovno vladarsko vlastelinstvo Drid (Problemi vlasništva i organizacija u XIII. st.)«, *Povijesni prilozi*, 19, Zagreb, 2000., 87-113, 107-108.

²⁶ P. ANDREIS, *Operaria*, f. 6. v.

²⁷ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 162; P. ANDREIS, *Povijest*, 36; M. ANČIĆ, »Srednjovjekovno«, 87.

²⁸ D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 363-365.

²⁹ Za biskupa Liberija Drid se ponovno vratio biskupu; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 161.

³⁰ Miha je bio unuk Vučine, a kasnije se preselio u Zadar i postao rodonačelnikom obitelji De Martinusio, seū Pechiaro; Nikola JAKŠIĆ, »Zadarska plemićka porodica Martinušić-Pečar«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 30, Zadar, 1992., 93-124.

³¹ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 242.

³² CD, IV, 524.

³³ »Koje počinje od vode Resnika ravno hodajući prema zapadu do potoka Slanca, a odanle ravnim pravcem prema moru ...«; P. ANDREIS, *Povijest*, 44.

³⁴ ... *julii 1263. Instrumentum Gervasii primicerii, procuratoris sancti Laurentii, cum lapicidis de fabricando in ecclesia cathedrali*. 39, a; »Notae Johannis Lucii«, *Starine JAZU*, sv. XIII (ur. Franjo RAČKI), Zagreb, 1881., 211-268, 212.

iz 1251. prema kojemu biskup Treguan i kaptol daju jamstvo komunalnim vlastima da će im vratiti to zemljište nakon podizanja zidova katedrale, što se i dogodilo.³⁵

Treguana je na biskupskoj stolici 1256. naslijedio franjevac Kolumban (do 1276.), koji je nastavio izgradnju katedrale i borbu za što veća sredstva.³⁶ Zabilježeno je da je 1261. godine prokurator Nikola Jakovljević primio 100 libri u »operariju Sv. Lovre« *pro pavimento Domus*.³⁷ Iako je Kolumban bio u lošim odnosima s komunom, uspio je nakon parnice s gradskim vlastima, 1266. dobiti pravo na posjed sv. Vitala te je odustao od pokušaja uvođenja desetina.³⁸ Od prihoda biskupu su pripala tri dijela, a kaptolu jedan.³⁹ P. Andreis donosi prijepis darovnice kojom kralj Stjepan V. potvrđuje biskupu pravo na Drid.⁴⁰

Sukob biskupa s komunom nastavio se i 1271. godine, zbog svađe biskupa Kolumbana s opatom Sv. Ivana Krstitelja, Ivanom Stajnicom, a komuna je stala na opatovu stranu. Biskup opata Stajnicu dugo nije htio potvrditi jer nije potekao iz zakonita braka (što je bio jedan od uvjeta za čast kanonika).⁴¹ U to vrijeme počinje izgradnja komunalne palače,⁴² i to na posjedu koji komuni daje upravo opat.⁴³ Za uzvrat, komuna je prepustila opatu Sv. Ivana petogodišnji prihod od zemljišta Drid.⁴⁴ Biskup je Kolumban ipak 1274. godine uspio dobiti zaštitu desetina s nekih posjeda, pa tako i s Drida.⁴⁵

Uz katedralu je u 13. stoljeću postojala radionica. Već se 1264. spominje drvena kućica uz katedralu (*actum in camarda sancti Laurentii*).⁴⁶ Bilo je nužno ljudima zaduženima za projekt i izvedbu dodijeliti prostor koji bi služio kao mjesto za graditelje. Glavni graditelj – protomajstor (*protomagister*) – vodio je gradnju katedrale, a angažiraju se zidari (*muratori*) i klesari (*lapicidae, petrarii*). Sačuvani su i ugovori o gradnji: primjerice, godine 1271. spominje se dogovor između prokuratora Sv. Lovre i majstora graditelja o gradnji svoda na crkvi.⁴⁷ Isti se prokurator (Dujam Domike) spominje

³⁵ P. ANDREIS, *Operaria*, f. 7; G. LUCIO, *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù*, di Giovanni Lucio, Venetia, 1673. (dalje: LUCIO, *Memorie*), 110; Arhiv HAZU (dalje: AHAZU), Ostavština Lučić: Lucius, XX.-12./I.-XXIV., 24 sveska, ured. M. Barada, knj. 11, 89-90; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 193.

³⁶ Nakon što je ostao bez zemljišta Sv. Vitala, biskup zahtijeva uvođenje crkvene desetine. Kolumban je zahtijevao da utjeruje ne samo desetina na žitarice i životinje nego također na vrtove, mlinove i vino, te se s time obratio papi Aleksandru IV., koji je odredio Tomi Arhidakonu da osigura to isplaćivanje. Serdo DOKOZA, »Papinski legat Gentil i trogirске crkvene prilike«, *Vrtal*, br. 1-2, Trogir, 1998., 67-85, 71; N. KLAIĆ, *Povijest*, 191; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 225.

³⁷ P. ANDREIS, *Operaria*, f. 7-7. v.

³⁸ P. ANDREIS, *Operaria*, f. 8. v.

³⁹ P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 44; AHAZU, Ostavština, knj. 12, f. 17-21.

⁴⁰ P. ANDREIS, *Operaria*, 8. v.

⁴¹ D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 375. Godine 1271. izbio je novi sukob između biskupa i opata jer je biskup pokušao spriječiti pokapanje mrtvih na samostanskom groblju. Kasnije oporuke dokazuju da nije uspio u toj namjeri; MT, I/1., 228-229. U zamjenu za vječni počinak u samostanu sv. Ivana građani su ostavljali dio ostavštine redovnicima; MT, I/1., 63, 160, 211, 216; MT, I/2., 26, 54, 83, 117.

⁴² MT, I/1., 438.

⁴³ N. KLAIĆ, *Povijest*, 191; S. DOKOZA, »Papinski«, 72.

⁴⁴ MT, I/1., 438.

⁴⁵ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 248.

⁴⁶ MT, I/1., 22. Notarski spis iz 1264. spominje neki *campanile sancti Laurentii*; MT, I/1., 48. Tek u 15. stoljeću gradi se i drugi kat zvonika Sv. Lovre. J. STOŠIĆ, »Trogirska«, 67.

⁴⁷ ... 2. junii. 1271. *Duymus Domiche et Bertanus Marini Reste, procuratores ecclesie sancti Laurentii, conveniunt cum magistris de faciendis voltis nouis ecclesie sancti Laurentii*. 39, b; Notae, 213; AHAZU, Ostavština, knj. 12, 46-47. U trijemu crkve pronađeni su urezani nacrti u malom mjerilu (primjerice nacrt zvonika); I. BABIĆ, »O trogirskim biljezima u kamenu«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 12-13, Zagreb, 1988.-1989., 114.

i godine 1286., kada se katedrala natkriva (u vrijeme biskupa Grgura Machinaturija, 1282.-1296.).⁴⁸

Prema dokumentu iz 1271., oba prokuratora tada su bila svjetovnjaci, umjesto da jedan bude crkvena osoba.⁴⁹ Zato već krajem 13. stoljeća počinju nesuglasice oko izbora prokuratora. Komuna se pak žalila da crkvene osobe zloupotrebljavaju novac namijenjen za izgradnju katedrale. Biskup je na to reagirao izopćenjem potestata, Vijeća i operarija⁵⁰ te se obratio papinskom legatu Gentilu u Budimu.⁵¹ Tvrdio je da članovi komunalnih vlasti žele za izgradnju katedrale upotrijebiti četvrtinu svih crkvenih prihoda, a ne četvrtinu iz ostavština namijenjenih upravo tome. U parnici u Budimu, koju je komunalni poslanik vodio s biskupom Liberijem (na biskupskoj stolici 1320.-1330.), komuna dobiva pravo samo na četvrtinu prihoda Drida *pro fabrica ipsius ecclesie* (katedrale).⁵² Čini se da je postojao sukob oko kontrole nad sredstvima za izgradnju katedrale i između biskupa i kaptola: od Gentila i predstavnici kaptola 1308. godine traže da ih više uključi u upravljanje crkvenim dobrima i da im biskup prepusti svoje prihode s Drida.⁵³ Gentil je, međutim, uskratilo kaptolu taj prihod jer je on bio upotrebljen za *fabriku* katedrale.⁵⁴ Kaptol kao institucija jača u 13. stoljeću kada dobiva status pravne osobe.⁵⁵ Kao takav kaptol je imao i svoj izvor prihoda – određene nekretnine te crkvenu desetinu.⁵⁶ Kaptol je od 1383. bio *locus credibilis* i imao je kaptolski kartularij.⁵⁷

Sačuvani su dekreti u kojima Gentil spominje nepravilnost korištenja legata trogirskih građana koji nisu uvijek upotrebljavani za crkvenu Operariju.⁵⁸ Stoga papinski legat ipak odlučuje postaviti jednoga službenika da kontrolira sredstva, i to svjetovnu osobu.⁵⁹ Na-

⁴⁸ ... 9. julii 1286. *Dessa Duymi, constitutur loco Duymi Domiche prior ecclesie s. Laurentii. Exigatur, ut agat in utilitatem ecclesie una cum d. primicerio. 1, b*; Notae, 217. Romaničko-gotički svod zamijenjen je u 15. stoljeću novim (križnim); C. FISKOVIĆ, *Opis*, 50, 59.

⁴⁹ *Hasi quindi memoria del 1271. che due nobili puramente ne fossero gli amministratori*; V. CELIO CEGA, *La chiesa*, 52.

⁵⁰ P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 60.

⁵¹ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1023.

⁵² CD, VIII., 173, 229, 235-236; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1023-1030; P. ANDREIS, *Operaria*, 11-12. v.

⁵³ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 350, 1015; P. ANDREIS, *Operaria*, 11. v. Predstavnik kaptola pozivao je na red biskupa da nema pravo donositi crkvene zakone; S. DOKOZA, »Papinski«, 77.

⁵⁴ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1051.

⁵⁵ Generalno, od 9. stoljeća kanonici napuštaju zajednički život te se uvodi kaptol. Biskupska i kaptolska imovina odvajaju se (za Trogir imamo podatke iz 12. stoljeća); CD, II, 254. Prvi su podatci o trogirskom kaptolu iz 1185.; CD, II, 194; Ivan OSTOJIĆ, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb, 1975., 14; Hubert JEDIN, *Velika povijest Crkve*, sv. III. (Od crkvenog ranog srednjeg vijeka do Gregorijanske reforme), Zagreb, 1914., 273, 296-298; James BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, London – New York, 1995., 18-44. O kanonicima u Trogiru: I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1012; V. CELIO-CEGA, *La chiesa*, 48-50; D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 307; Nadbiskupski arhiv u Splitu, Biskupija Trogiriska, *Beneficii ecclesiastici*, sv. 44, f. 13. v (1503.) – spominju se posjedi kanonika.

⁵⁶ O desetinama vidi dokument iz 1285.; P. ANDREIS, *Operaria*, f. 10. v.-11.

⁵⁷ Ta imovina bila je podijeljena na tzv. zajednički posjed kaptola (kaptolsku menzu) i crkve s prihodima koje su imali pojedini kanonici. Kanonici su vremenom razdijelili zajednički imetak na stalne dijelove, tzv. *prebendae*. Prebenda je značila izvor prihoda s nekog beneficija ili nadarbine i vezana je uz službu, u ovom slučaju kanoničku; I. OSTOJIĆ, *Metropolitanski*, 14. Desetina se dijelila na četiri dijela prema običaju Crkve – jedan biskupu, drugi siromasima, treći »fabrici« za izgradnju katedrale i jedan kaptolu. Lujo MARGETIĆ, »Pravna osnova crkvene desetine na hrvatskim pravnim područjima«, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, sv. XX-XXI, Split, 1983.-1984., 57-83.

⁵⁸ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1015-1018; P. ANDREIS, *Operaria*, f. 11.

⁵⁹ S. DOKOZA, »Papinski«, 72.

ređuje vijećnicima da izaberu četiri predstavnika od kojih će kaptol i biskup potvrditi samo jednoga za »fabriku crkve«. ⁶⁰ Ti predstavnici – operariji, trebali su bolje kontrolirati sredstva iz legata te polagati račune svima. Bilo je određeno i da, »ukoliko u roku od tri dana biskup i trogirski kaptol ne izaberu jednog od predloženih kandidata, potestat i općina imaju pravo sami odabrati osobu za ovu funkciju«. ⁶¹ Služba je trajala jednu godinu, a počinjala je 25. ožujka. ⁶² I statut iz 1322. godine potvrđuje tu odluku. ⁶³ Također, bilo je određeno da se godišnje izaberu i dva blagajnika (koji nisu u srodstvu). ⁶⁴

Dakle, papinski legat kardinal Gentil iz Montefiore ustanovljuje trogirsku Operariju, ⁶⁵ instituciju kojoj su prihodi bili odvojeni od biskupske i kaptolske menze. Prema Andreisu, prihodi Operarije sastoje se »od četvrtine svih dohodaka sela Marine, Vinišća i Račice i njihovih pripadnosti, obroka u desetinama i četvrtina osobne desetine te nešto malo drugih njegovih posebnih nekretnina.« ⁶⁶

Operarija sve više prelazi u komunalne ruke: sva predložena četiri operarija Sv. Lovre bili su svjetovne osobe (plemići). ⁶⁷ Prvi operarij bio je Grgur Salingverin Vitturi. ⁶⁸ On je katedralnim dobrom proglasio i neke druge crkvene prihode. ⁶⁹ Naime, za izgradnju i održavanje katedrale primio je u ime komune, uz četvrtinu prihoda od Drida, četvrtinu desetine te sve oporučne legate. ⁷⁰ Tim sredstvima građene su katedrala, krstionica i kapela. ⁷¹ Zbilježeno je da se od prihoda Operarije naručuju slika Bl. Djevice Marije i kipovi svetaca za katedralu. ⁷² Grgur Vitturi posegnuo je i za приходима sa Sv. Vitala iako oni uopće više nisu bili namijenjeni za izgradnju katedrale. ⁷³ To je, naravno, uzrokovalo daljnje sukobe između tadašnjega biskupa Liberija i komune (razdoblje vladavine Mate Zorića iz roda Cega). S biskupom Liberijem nesuglasice su počele i prije toga – 1305. godine komuna je

⁶⁰ P. ANDREIS, *Operaria*, f. 11. v-12.

⁶¹ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 253, 1020-1021; CD, VIII, 187.

⁶² V. CELIO CEGA, *La chiesa*, 52: Venuto poscia (nel 1508.) in Dalmazia il Card. Gentile, ordino, che venissero proposti dalla Comunita quattro nobili fidelitate ac discretionem praecipui, e che si presentassero al Vescovo ed al Capitolo, i quali dovevano scegliere fra quelli uno ad operario coll'obbligo di amministrare le rendite della Cattedrale. Fu primo operario scelto dal Vesc. Libro e dal Capitolo, Gregorio Salinguerra. Durata della carica. Annuo. Coi 25 Narzo si faceva la nuova elezione.

⁶³ Statut grada Trogira (dalje: ST), (ur. V. RISMONDO), Split, 1988., L. I., c. 71; D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 366.

⁶⁴ ST, L. I., c. 71.b; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 387.

⁶⁵ P. ANDREIS, *Operaria*, passim.

⁶⁶ P. ANDREIS, *Povijest*, 359-360; AHAZU, *Ostavština*, f. 28. v (*Operaria separata dalla menza*).

⁶⁷ Uvjet je bio da imaju 30 godina, a bili su novčano kažnjeni za odbijanje službe.

⁶⁸ Bili su predloženi Grgur Lucijev, Frane Valentinov, Čubrijan Marinov i Grgur Salingverin; P. ANDREIS, *Operaria*, f. 12. v; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1022; CD, VIII, 187; Notae, 223.

⁶⁹ CD, VIII, 228.

⁷⁰ ST, L. I., c. 71; D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 366; CD, VIII, 18. Kći Grgura Salingverina Desača ostavlja katedrali novac za križ (prodajom kule). Nije poznata godina oporuke. Spominje *medietas unius sue turris posite in Tragurio iuxta Methem Querchi* [Quarco] *et murum communis et alia latera et vendatur per commissarie infrascriptos et de pecunia habita de illa medietate dicti infrascripti commissarii faciant fieri unam crucem lineam in similitudine crucis sancti Iohannis Baptiste et illa crus (!) ponatur in ecclesia sancti Laurencii; Marija KARBIĆ – Zoran LADIĆ, »Oporuke stanovnika grada Trogira u arhivu HAZU«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43, 2001., 177-178.*

⁷¹ P. ANDREIS, *Povijest*, 60.

⁷² P. ANDREIS, *Operaria*, 7. v; ST, L. I., c. 71. a.

⁷³ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1023; S. DOKOZA, »Papinski«, 73.

pokušala uspostaviti sudsku vlast i nad osobama s biskupskih posjeda.⁷⁴ Lucić je sačuavao bilješku iz 1317. godine koja govori o svađi koja je izbila zbog crkvene desetine. Svećenici su, vidjevši da će crkvenu desetinu ubirati svjetovnjaci, istjerali narod iz crkve, zatvorili crkvena vrata i odbili obavljati službu Božju.⁷⁵

Gradski kapetan Mate Zorić iz roda Cega u lipnju 1316. godine prijetio je konfisciranjem imanja i biskupu Liberiju, koji je bio pobjegao iz grada.⁷⁶ U jednoj odredbi iz 1317. zabilježeno je da se za potrebe grada mogu uzeti i imanja arhidakona Kazarice i primicerija Lampredija Vitturija (budućega biskupa). Konfiskacija ipak nije provedena jer se biskup vratio.⁷⁷ Biskup Liberij je i operariju prijetio izopćenjem.⁷⁸ Tako je uspio poništiti dogovor između Treguana i komune, prema kojemu dio Drida pripada komuni, te konačno taj posjed dolazi u posjed biskupa.⁷⁹

I biskup je Lampredij s komunom bio u sukobu od početka svoga biskupovanja 1330. godine, jer se crkvenim приходima i dalje raspolagalo bez nadzora crkvenih vlasti. Svjetovni su upravitelji bili dužni položiti biskupu obračun o primljenim i izdanim sredstvima, što 1330. nije napravljeno. Izgleda da je sukob s biskupom izbilo i nakon komuniciranja nekih plemića s »heretičkim Bosancima«, koji su 1338. prolazili trogirskim teritorijem, a što je biskup bio strogo zabranio. Tijekom sukoba s biskupom komuna je prisvojila neke crkvene posjede.⁸⁰ Biskup je zaprijetio izopćenjem vijeća, ali to je spriječio papinski legat Bertrand, što je dalo legitimitet komuni.⁸¹

Sukob između biskupa i komune bio je znatno širi od želje za kontrolom fonda *fabrike*, a ponajviše je bio povezan s općim smanjenjem crkvenih ovlasti i crkvenoga prostora u gradu. Svjetovne su vlasti od 14. stoljeća sve više nadzirale i crkvene poslove te odlučivale o relikvijama.⁸² Komuna je 1322. i 1329. odredila i održavanje oltara Sv. Lovre i Sv. Ivana u kojima su trebale sudjelovati crkvene i svjetovne vlasti, kao i svi građani.⁸³ Biskupi su očito gubili nekadašnju važnost: opisi »stare kapele sv. Ivana« pokazuju da je kraj biskupskoga trona u katedrali stajao gotovo ravnopravno i knežev tron.⁸⁴ U vrijeme biskupa Lampredija izgrađena je i gotička kapela (tzv. »stara kapela«) posvećena patronu sv. Ivanu Trogirskom, koji je posve zasjenio drugoga zaštitnika, sv. Lovru.⁸⁵ Kapela je

⁷⁴ CD, VIII., 94, 95, 169; S. DOKOZA, »Papinski«, 71, 72.

⁷⁵ Notae, 228.

⁷⁶ Oko tadašnjega potestata i kapetana Mate Zorića (Zorijevog) iz roda Cega okupila se skupina koja nije odobravalala daljnje kneževanje Bribiraca, a podršku je tražila u Veneciji. Biskup je podržavao Mladena II. Bribirskog.

⁷⁷ Notae, 228, 229. N. Klaić smatra da je jedan od razloga izbijanja sukoba rušenje franjevačkog samostana zbog straha od napada Mladena II. Kada se tražilo novo mjesto za franjevce, ni arhidakon ni primicerij više se ne spominju u dokumentima; N. KLAIĆ, *Povijest*, 225.

⁷⁸ 1433. CD, VIII, 232.

⁷⁹ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 362.

⁸⁰ CD, IX, 516; N. KLAIĆ, *Povijest*, 257-258; P. ANDREIS, *Operaria*, f. 14; G. LUCIO, *Memorie*, 180; D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 377.

⁸¹ CD, X, 516, 518; P. ANDREIS, *Povijest*, 86.

⁸² Slično se može pratiti i u drugim dalmatinskim gradovima, osobito u Dubrovniku; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb – Dubrovnik, 1999., 212.

⁸³ P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 360.

⁸⁴ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 493, 1034.

⁸⁵ Tada je izmijenjeno i pročelje crkve.

dovršena 1348. godine, a oltar je bio korišten i u političke svrhe. Pri sklapanjima mira svi prisutni doticali su relikviju sv. Ivana na oltaru.⁸⁶

I kanonici su bili u sukobu s biskupom Lampredijem, a on im 1329. smanjuje broj s četrnaest na dvanaest jer nije bilo dovoljno prihoda koji bi namirili njihove potrebe. Povod reformi bio je nestanak nekih dokumenata, a pravi uzrok Lampredijeva kontrola nad kanonicima (svoga nećaka Jakova postavlja za arhidakona).⁸⁷ Sukob je zbog nekih posjeda izbio i između kanonika i biskupa: kanonici su optuživali biskupa pred papom da je oduzeo kanoniku Ivanu neke posjede na otoku Čiovu. Nakon što ga je papa izopćio, Lampredij vraća kanoniku Ivanu posjed te tako dobiva oprost.⁸⁸ To je iskoristila komuna 1339., a Lampredij je otišao s biskupske stolice.⁸⁹ Međutim, njegov nasljednik biskup Bartol (1340.-1361.)⁹⁰ nastavio je sukob s komunom i kanonicima. On, štoviše, oduzima i druge posjede koji su pripadali kanonicima te pokušava doći do što većih crkvenih prihoda.⁹¹

Služba operarija koju su dobivali ugledni plemići bila je vrlo važna. Uz pripadnike plemićkih obitelji u dokumentima se spominju važne službe koje su obnašali (primjerice odvjetnik, sudac, egzaminator, operarij i knez). Grgur Vitturi je i prvi operarij katedrale, a imao je podršku komune.⁹² Ipak, službu je kontrolirala komuna – operariji su, prema statutarnoj odredbi iz 1368., morali polagati detaljne račune prihoda i rashoda. Bilježnice s tim podatcima imale su punu važnost javne isprave i bile pod kontrolom kneza.⁹³

Budući da je izgradnja katedrale bila ogromna investicija za malu zajednicu kao što je bio Trogir, u njezinoj su realizaciji sudjelovali svi stanovnici grada – mnogi Trogirani oporučno ostavljaju novac za izgradnju stolnice. Tako se, osim preko prihoda s crkvenih i komunalnih posjeda, velik dio sredstava u fond fabrike slijevao i legatima. U oporukama s kraja 14. stoljeća dosta se legata ostavlja za izgradnju kapele sv. Ivana.⁹⁴ Sigurno je da su stanovnici bili poticani ostavljati novac potreban za izgradnju crkava ili otlara. Dopuštenja za indulgencije, tražena od pape, morala su također potaknuti vjernike da iskažu svoju velikodušnost. Takve intervencije, s ciljem da se omogući nastavak i završetak gradnje, postaju u 13. st. uobičajene. Ponavljanje papinskih bula pokazuje njihov neuspjeh (naklonost papa Inocenta IV., Urbana IV., Klementa IV.). Vjernici su za novčane darove i predmete dobivali oproste i nadu u spas duše. I Gentil je obećao oprost od 40 dana onima

⁸⁶ I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1032.

⁸⁷ Nabrojana su i imena tih kanonika: »Nikola Casotti primicer, Dominik Kabe, Petar Obradov, Dobrul Dragolinov, Sabolin Naticene, Marin Matin, Stojša Viktikov, Ivan Stepin, Toma Matike, Stepan Mihojev i Goge pok. Slavka«; N. KLAIĆ, *Povijest*, 257; CD, IX, 490. Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli Dalmacije, Hrvatskog primorja, kvarnerskih otoka i Istre*, Zagreb, 2008.

⁸⁸ CD, X, 146-150.

⁸⁹ CD, X, 494; P. ANDREIS, *Operaria*, 15-16.

⁹⁰ Moguće je da su u ovom razdoblju na biskupskoj stolici bila dva biskupa pod imenom Bartol – Bartol iz Vallismontane i Bartol Sobota. Mladen ANDREIS, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji*, Trogir, 2006., 312.

⁹¹ N. KLAIĆ, *Povijest*, 264-255; CD, XII, 297, 301, 532-533, 607, 639-640; CD, XIII, 27, 71, 220. Kanonici uspijevaju zadržati jedino Bosiljinu.

⁹² CD, VIII, 94, 95, 169, 232; Notae, 228.

⁹³ ST, R. I., 53.

⁹⁴ AHAZU, *Testamenta Tragurii*, f. 43, 43.v.

koji bi posjetili Sv. Lovru na blagdane, što je sigurno potaknulo vjernike na pomoć crkvi.⁹⁵ U trogirskim se oporukama ostavljaju novčana sredstva upravo za radove na katedrali (*pro laborerio, pro fabrica ecclesie*).⁹⁶ P. Andreis navodi da se za pogrebe privatnika trebalo izdvojiti velik iznos koji se slijevao u Operariju, a za koje je operarij morao polagati račune rektoru i biskupu.⁹⁷ Treba izdvojiti one legate koji su bili ostavljani izravno za Operariju od onih za plaćanje misa, sprovode ili grobnice.

Odnosi između komune i Crkve još se više zaoštavaju jer je komuna od druge polovice 14. stoljeća zakonima sve više ograničavala povećanje crkvenih nekretnina putem legata (reformom iz 1346. godine). Prije reforme, prema statutu, *pro anima* oporučno se moglo ostaviti crkvama onoliko koliko se ostavljalo jednom od nasljednika.⁹⁸ Oni koji su stupali u crkveni red, nisu mogli naslijediti nikakva dobra, što se ponavlja i u reformacijama.⁹⁹ Polovicom 14. stoljeća odredbe vezane uz crkvenu imovinu postaju strože: Veliko je vijeće 1346. zabranilo oporučno ostavljanje nekog posjeda na prostoru grada (uključivši i iznajmljivanje) onome tko nije bio podvrgnut svjetovnoj vlasti. Ta je reforma htjela, između ostaloga, spriječiti prodaju gradskih posjeda strancima, ali prvenstveno se odnosila na crkvenu vlast i širenje njihovih posjeda, kojima pripadaju i zemlje i kuće u gradu koje su služile samostanima.¹⁰⁰ Nekretnine ostavljene Crkvi trebale su prvo biti prodane, a tek je novac mogao biti isplaćen Crkvi. Tim odredbama komuna je ograničila gospodarsko jačanje Crkve i osigurala plemstvu prednost u povećanju nekretnina.¹⁰¹ U odluci od 16. studenog 1355. bilo je crkvenim osobama zabranjeno upravljati tuđim nekretninama kao izvršitelji oporuka, nego je to trebao biti rođak oporučitelja.¹⁰² Komuna, dakle, uzima sve veće ovlasti u sprječavanju širenja crkvene imovine, što je jedna od bitnih promjena u odnosu na pretkomunalno razdoblje.

Kad je godine 1331. započela gradnja kapele patrona grada sv. Ivana, 22. lipnja sklopljen je ugovor za gradnju njezinih svodova (s mletačkim klesarima), a dovršio ju je trogirski majstor Mavar.¹⁰³ Operarij katedrale bio je Vital Marinov.¹⁰⁴ Kad je 1348. dovršena »sta-

⁹⁵ S. DOKOZA, »Papinski«, 80; CD, VIII, 197.

⁹⁶ U jednoj zadarskoj oporuci iz 1289. spominje se novac za radove na katedrali sv. Lovre u Trogiru (*libras viginti in reparacione et opere ecclesie catedrali sancti Laurentii [de Tragurio]*). *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279-1308*, (ur. Mirko ZJAČIĆ), Zadar, Državni arhiv, 1959., 54; P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 39; *Codex diplomaticus Regni Croatiae, dalmatiae et Slavoniae: Supplementa*, (ur. Josip BARBARIĆ – Jasna MARKOVIĆ), sv. I, Zagreb, 1998., 148; LUCIO, *Memorie*, 110; AHAZU, *Ostavština*, knj. 11, f. 89-90; P. ANDREIS, *Operaria*, f. 7; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 193; MT, I/1., 160, 357-358; I/2., 316.

⁹⁷ P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 360.

⁹⁸ Ako je postojao jedan nasljednik, mogao je oporučitelj Crkvi dati pola imovine, ako su postojala dva nasljednika, Crkvi je mogao ostaviti trećinu imovine; ST, L. III., c. 5. Ako su braća i sestre imali zajedničku imovinu, a netko bi od njih umro bez nasljednika, pola imovine moglo je biti ostavljeno za spas duše; ST, L. III., c. 17.

⁹⁹ ST, L. III., c. 24; R. I. c. 35.

¹⁰⁰ ST, R. I., c. 17, 62; L. II., c. 16, 59, 60.

¹⁰¹ Ove propise nalazimo i u ostalim dalmatinskim gradovima. Usporedi: *Zadarski statut* (ur. Josip KOLANOVIĆ – Mate KRIŽMAN), Zadar, 1997., L. III., c. 14, 15; *Statut Šibenika* (ur. Slavo GRUBIŠIĆ), Šibenik, 1982., L. IV., c. 45; R. 162, 163, 178; Z. JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir*, 213.

¹⁰² P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 178.

¹⁰³ C. FISKOVIĆ, *Opis*, 35; P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 330-331. I Lučić i Farlati spominju dovršenje te gradnje 1348. godine; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 1032; D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 308. Za njezinu izgradnju komuna je naručila mramorni sarkofag iz mletačke radionice obitelji De Sanctis. Igor FISKOVIĆ, »Gotička kultura Trogira«, *Mogućnosti*, sv. 10-11, Split, 1980., 1055.

¹⁰⁴ Cvito FISKOVIĆ, »Trogirski majstor Mavar«, *Anali Histojskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 1970., 65.

ra«) gotička kapela sv. Ivana,¹⁰⁵ u nju je preneseno tijelo sveca, gdje je »pobožno štovano od svojih odanih«. U to vrijeme operarij je bio Marko Grgurev.¹⁰⁶ Dolazak pod mletačku vlast 1322. godine rezultirao je, između ostalog, i pojavom mletačkih majstora u gradu. U prvoj polovici toga stoljeća oni nadsvođuju i bočne svodove crkve nad kojima se grade otvorene terase.¹⁰⁷ Sačuvana su i imena tih mletačkih graditelja i kipara koji su radili na katedrali – protomajstor Zanino de Fulco i Nicola Dente zvan Cervo. Godine 1347. Zanino je sklopio ugovor s operarijem Sv. Lovre Nikolom Marinovim, da će sljedećih šest godina zidati na katedrali i na njezinom zvoniku.¹⁰⁸ Godine 1348. spominju se domaći graditelji Ivan Dražojev i Nikola Jakovljević.¹⁰⁹ Godine 1359. biskup Bartol s komunom konačno potvrđuje biranje četiri svjetovna upravitelja crkvenih dobara,¹¹⁰ od kojih je jedan obavljao prodaje i otuđenja te polagao račun biskupu i knezu. Također su se birala dva blagajnika te svećenik koji je čuvao riznicu Sv. Lovre.¹¹¹ Odnosi između komune i biskupa sređuju se potpuno nakon smrti biskupa Bartola 1362. godine, kad je na biskupsku stolicu došao (nekadašnji kanonik) Nikola Casotti (1362.-1370.).¹¹² Od tog razdoblja kanonici sve više sudjeluju u upravi *fabrike* i organizaciji radova.

Međutim, imovina Sv. Lovre bila je i dalje pod komunalnom kontrolom.¹¹³ Naime, dolaskom Ludovika Anžuvinca na vlast u gradu, a s obzirom na umiješanost pučana u pobunu protiv kralja, poduzimaju se mjere protiv svih bratovština. Prvi korak bilo je stavljanje bratovština pod punu kontrolu Vijeća 1365. godine.¹¹⁴ Sljedeće godine, 1366., donosi se zakon kojim se ukidaju trogirске bratovštine »jer su bile sjedišta pučana nezadovoljnika« (osim bratovštine Sv. Duha).¹¹⁵ Nakon što su bratovštine ukinute 1365., komuna je morala preuzeti i njihove obveze prema crkvama. Primjerice, nakon što je ukinuta bratovština sv. Lovre, neke odredbe o njoj ušle su u reformaciju statuta.

Godine 1368. odlučuje se da prihode i rashode mora nadgledati knez i da bilježnice upravitelja fonda imaju važnost javne isprave. Tako se mogla spriječiti i zloupotreba

¹⁰⁵ U 15. stoljeću gradi se renesansna kapela sv. Ivana, a ova gotička srušena je za biskupa Kuparea 1694. godine; R. BUŽANČIĆ, »Secundum«, 86.

¹⁰⁶ P. ANDREIS, *Povijest*, 329-330. Svetac zaštitnik i jedan od najuglednijih građana Trogira uključuje se tako i u sadržaje vjerskog izbavljenja nakon kuge 1348. Natpis u kapeli iz 1348. govori o čudima sv. Ivana Trogirskog, koji je i nakon svoje smrti izliječio mnoge bolesnike (... *Fecisse miracula in vita quamplura ... Qui post sacrum obitum languidos sanavit ab omni insaniamultos hic curavit ...*); Lavoslav GLESINGER, »Organizacija zdravstvene službe u srednjovjekovnom Trogiru«, *Radovi međunarodnog simpozija održanog prigodom 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru*, Zagreb, 1976., 31-43, 33.

¹⁰⁷ J. STOŠIĆ, »Trogirska«, 67. Taj su posao tek u 15. stoljeću dovršili domaći majstori; Cvito FISKOVIĆ, »Dodiri mletačkih i dalmatinskih kipara i graditelja do 15. stoljeća«, *Rad JAZU*, sv. 360, Zagreb, 1971., 8. Cervo je 1372. izgradio i zapadno pročelje dominikanske crkve (potpisan u luneti na reljefu). Cvito FISKOVIĆ, »Skulpture mletačkog kipara Nikole Dente u Trogiru i Splitu«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 14, Split, 1962., 68.

¹⁰⁸ DAZd, AT, k. 66, sv. 4, f. 1.

¹⁰⁹ R. BUŽANČIĆ, »Secundum«, 103.

¹¹⁰ D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 387; ST, L. I., c. 71.

¹¹¹ ST, L. I., c. 71.b; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 387.

¹¹² CD, XIII, 220.

¹¹³ ST, R. I., c. 53; O tome više: I. BENYOVSKY LATIN, »Uloga bratovštine Sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku«, *Povijesni prilozi*, sv. 32, Zagreb, 2007., 25-63.

¹¹⁴ ST, R. I., c. 49.

¹¹⁵ *Ordinationes circa fraternitates*; Ivan STROHAL, »Bratstva (bratovštine) u starom Trogiru«, *Rad JAZU*, sv. 201, Zagreb, 1914., 50; ST, L. III., 63.

sredstava.¹¹⁶ Godina 1388. i 1389. donosi se odluka da tri ključa nad sredstvima imaju biskup, knez i operarij.¹¹⁷ Odluka iz 1355., prema kojoj je crkvenim osobama bilo zabranjeno upravljati tuđim nekrentinama kao izvršitelji oporuka nego je to trebao biti rođak oporučitelja, ponavlja se u reformaciji statuta iz 1411. godine. Vijeće je odlučilo da povjerenici za izvršenje oporuke moraju biti podvrgnuti svjetovnoj vlasti. Dakle, crkvene osobe nisu smjele sudjelovati u sastavljanju oporuke. Oporuka se otvarala 5 dana nakon smrti, što je bilježio notar.¹¹⁸ Čini se da je Operarija funkcionirala i kao banka: komuna od nje 1381. posuđuje 1600 libri za obranu grada.¹¹⁹

Do kraja 14. stoljeća polako je napredovala gradnja katedrale usprkos financijskim poteškoćama¹²⁰ i bez obzira na međusobne sukobe biskupa i komune koji su sigurno usporavali radove. Političke (ne)prilike i kuga također su usporile gradnju.¹²¹ Naime, kuga 1348. godine, pogubna za cijelu Europu, zabilježena je po pomoru i u Trogiru. Sačuvani su podatci trogirskih i splitskih poslanika koji Mlečane obavještavaju o kugi koja je 1348. bjesnila među njihovim građanima.¹²²

Početak 15. stoljeća trogirski biskup Šimun Dominis (1403.-1420.) bio je blizak Sigismundu, pa je 1420. godine kao protivnik mletačke vlasti bio protjeran kao izdajica i njegova su imanja oduzeta.¹²³ Dolaskom Venecije u 15. stoljeću općenito se mijenjaju okolnosti pri izboru biskupa. Godine 1423. bilo je određeno da oni mogu biti imenovani samo iz Venecije, a odluke prelata bile su pod kontrolom kneza.¹²⁴ Većina biskupa 15. stoljeća bili su plemići talijanskih gradova, najčešće Venecije. Nakon mletačkih napada 1420. godine katedrala je bila oštećena¹²⁵ – najviše je stradao zvonik.¹²⁶

Obnova katedrale počela je već 1421. godine. Dana 18. travnja 1421. sklopljen je u katedrali ugovor između operarija Dragulina Nikolina Domišića i majstora kamenoklesara Mate Gojkovića. Operarij je osiguravao i pomoćne radnike, pribor za skele, olovo i željezo za kuke. Majstor se obvezao dovršiti posao tijekom sljedeće godine. Izrađuju se i ukrašavaju dva stupa po uzoru na stare koji su bili polomljeni te se postavljaju na staro mjesto na zvoniku. Osim zvonika, koji je najviše stradao, bilo je oštećenja i na zidu crkve. S istim

¹¹⁶ ST, L. I., c. 53; G. LUCIO, *Memorie*, 168.

¹¹⁷ *Notae*, 247.

¹¹⁸ ST, R. I., c. 81.

¹¹⁹ AHAZU, *Ostavština*, knj. 7, f. 25-26 (7. *Junij 1381. comunis traguriensis ab Operaria mutuo 1600 libre parvorum accepte*). Per compimento della fabbrica delle mura delBorgo, non essendo sufficienti li fiorini due mille concessili dal re, fu dal Consiglio tolta ad imprestido dall' Operaria la summa di mille seicento Hre., *Memorie*, 99.

¹²⁰ P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 330.

¹²¹ Za biskupovanja Valentina, 1370.-1372., i Krševana Dominisa, 1373.-1402.

¹²² *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, sv. I-X, (ur. Šime LJUBIĆ), MSHSM, Zagreb, 1868.-1891., sv. III, 71 (1348. *die 29 marcii, capta: quod istis ambaxatoribus de Tragurio et Spaletio exponentibus mortalitem magnam, que cives suos invasit, et insiliaris, capitibus ...*).

¹²³ ST, R. II., c. 1; *Listine*, sv. VIII, 33-34. Godine 1421. opet dolazi do spora između operarija i kaptola; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 965.

¹²⁴ *Commissiones et relationes venetae*, II (ur. Š. LJUBIĆ), MSHSM, Zagreb, 1879., 37.

¹²⁵ Vanja KOVAČIĆ, »Trogirske fortifikacije u XV. stoljeću«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 37, Split, 1997.-1998., 116.

¹²⁶ AHAZU, *Ostavština*, knj. 10, f. 4. I danas se na nosaču trijema vide kameni blokovi s tragovima gorenja; Vanja KOVAČIĆ, »Trogirske fortifikacije«, 109-137, 116.

majstorom kaptol je ugovorio da se poprave svi lomovi i pukotine na južnoj strani katedrale do rozeta te rozeta prema istoku. Spominje se i popravak potpornja te prozora crkve.¹²⁷

U Trogiru su se nakon dolaska Mlečana uz katedralu obnavljale i mnoge javne zgrade i fortifikacije, dakle bili su angažirani mnogi domaći, ali i strani majstori. Uz domaće majstore Matu Gojkovića i majstora Stjepana, koji su radili na obnovi katedrale i zvonika, pojavljuju se i majstori iz drugih gradova: Andrija Alessi, majstor Marin Radoj i sin Ivan iz Splita, majstor Pozdanić iz Zadra. Domaći majstor Nikola Račić radi s mletačkim graditeljem Marcom Gruatom na izgradnji zvonika i kasnije kapele sv. Jerolima. Najvažniji je svakako dolazak Nikole Ivanova Firentinca 60-ih godina koji, zajedno sa svojim zastupnikom Koriolanom Cippicom, mijenja koncepciju trga u skladu s toskanskom renesansom.¹²⁸

Dolaskom Venecije, točnije, od 1426. svi budući upravitelji crkvene imovine morali su biti »povjerljivi ljudi«, a za sve izdatke veće od 10 libara morali su imati dopuštenje kneza, njegovih zastupnika i biskupa, odnosno kaptola kada biskup nije u gradu. Na taj su način i biskupi utjecali na projekt i obnovu katedrale. Od 1424. do 1435. biskup je bio Tommaso Tomasini iz Tuscije.¹²⁹ Bio je određen i rizničar crkve sv. Lovre. Godine 1427. nastavlja se radovi pod nadzorom operarija Jakova Vitturija, koji angažira spomenute majstore Marina Radoja i 1431. Nikolu Račića.¹³⁰ Godine 1432. određeno je da se novac ostavljen imovini crkava položi u komunalnu kancelariju jer se inače zloupotrebljava i ne troši za crkve. Upravitelji crkava nisu mogli tražiti taj novac bez prisutnosti komunalnih zastupnika.¹³¹ Od 1435. rizničara Sv. Lovre biralo je gradsko vijeće, a popis riznice čuvao se u komunalnoj kancelariji.¹³² Iz sredstava Operarije 1435. popločao se djelomično i trogirski trg (uplata 100 libri i 15 solida) – operarij je bio Stjepan Petrov iz roda Cega.¹³³ Nakon Tomasinija slijedili su biskupi Lodovico Scarampo Mediarotta iz Padove (1435.-1437.) i kontroverzni Giovanni Vitelleschi iz Firence (1437.-1440.).¹³⁴

U 15. stoljeću operariji još više dobivaju na značenju te utječu i na program gradnje katedrale.¹³⁵ U službi operarija izmjenjivali su se najutjecajniji plemići grada – iz rodova Cega, Cippico, Vitturi, Domišić, Andreis (primjerice spomenuti Koriolan Cippico i godine 1437. operarij je bio Petar Andreis). Činjenica je ipak da se njihovo financijsko poslovanje

¹²⁷ 18. Aprilis 1421. *Dragolini Nicole operarij cum lapicida conventio de reficienda ecclesia de actibus bonbardum*; AHAZU, *Ostavština*, knj. 10, f. 4; D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 397-398; I. LUČIĆ, *Povijesna*, 959. C. Fisković smatra da su na popravku zvonika radili graditelj Mate Gojković i protomajstor Stjepan. On smatra da je protomajstor Stjepan bio otac kipara Ivana Duknovića. Majstor Stjepan zidao je 1431. i na svodovima stolne crkve. C. FSKOVIĆ, *Opis*, 35, 59; D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 397-398.

¹²⁸ R. BUŽANČIĆ, »Nikola Ivanov Firentinac, trogirski arhitekt i kipar«, u: *Nikola Ivanov Firentinac u Trogiru*, katalog izložbe, Trogir, 2007., 37-51.

¹²⁹ ST, R. II., c. 3.

¹³⁰ G. LUCIO, *Memorie*, 488.

¹³¹ ST, R. II., c. 39. Odredba o izboru ovoga upravitelja dobara crkve sv. Lovre nadopunjena je ponovno odlukom trogirskoga vijeća od 3. svibnja 1494., a u njoj se odlučuje da se izaberu četiri upravitelja, od kojih biskup izabire jednog za upravljanje prihodima i rashodima; ST, R. II., c. 77; R. I., c. 81; D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 387.

¹³² ST, R. II., c. 3, 4, 45.

¹³³ P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 171, 269.

¹³⁴ D. FARLATI, *Illyricum*, sv. IV, 406.

¹³⁵ Koriolan je vlasnik »velike palače Cippico« na trgu, operarij katedrale, pisac knjige »O Azijskom ratu«; Koriolan CIPIKO, *O azijskom ratu*, (ur. Vedran GLIGO), Split, 1977.

strogo kontroliralo te da se služba operarija nije smjela odbijati, što je potvrđeno reformativnim statutom iz 1494.¹³⁶ To je potvrđeno odlukom istoga vijeća od 23. lipnja 1500. godine.¹³⁷ Od 1435. do 1443. godine biskupi (povezani s Rimskom kurijom) uglavnom nisu rezidirali u Trogiru. Biskupijom je tako umjesto Lodovica Scarampija upravljao Nikola, opat Sv. Ivana Krstitelja. Običaj nerezidiranja biskupa mijenja se dolaskom biskupa Angela Cavazze (1441.-1452.)¹³⁸ koji je važan i po tome što je u Operariju katedrale dao sredstva za izgradnju sakristije: radovi započinju 1447. Prije gradnje sakristije Operarija dolazi u posjed kuće kanonika Nikole Pavlova, koja se nalazila iza katedrale, *pro fabricanda, seu amplianda sacristia ejusdem Cathedralis*.¹³⁹ Biskup Cavazza pokušao je 1450. godine ukinuti zabranu ostavljanja nekretnina Crkvi iz 1346., ali mu to isprva nije uspjelo.¹⁴⁰ Godine 1452. bila je otkupljena i kuća Jakova Teste za izgradnju sakristije.¹⁴¹ Kao operarij, Koriolan Cippico 1460. isplaćuje Andriju Alessija za radove na sakristiji (L:1550:4), koji te godine (prema knjizi Operarije)¹⁴² započinje rad na krstionici.¹⁴³ Krstionica je završena tek 1467. godine.¹⁴⁴ Između 1438. i 1446. gradi se i kapela sv. Jeronima:¹⁴⁵ njezina izgrad-

¹³⁶ »Odlučeno je da se moraju izabrati četiri upravitelja crkvene imovine glasanjem na pravno uobičajeni način, i to uz ove formalnosti i uvjete. Naime nakon što se otvore vrata Vijeća i Vijeće se povuče, nitko od prije spomenuta izabrana četiri upravitelja ne može više odbiti (tu službu)«; ST, R. II. 77.

¹³⁷ »Kada su se izabrala četiri upravitelja imovine stolne trogirске crkve od kojih je, nakon što su izabrani, prepoštovani gospodin biskup i kaptol te crkve određivao jednoga koji će upravljati приходима i rashodima u službi upravljanja imovinom, prema onome što piše i prema sadržaju bule apostolskog legata, ta četvorica čim bi bila izabrana otkazivala su tu službu na osnovi odluke koja je bila prihvaćena dana 3. ožujka 1494., koja je o tome propisivala, a na veliku štetu i gubitak spomenute crkve i prava ovoga vijeća; zato velmožni gospodin Lovro Corario, prečasni trogirski knez i kapetan, te njegovi poštovani suci gospoda Ivan de Andreis pok. gospodina Kristofora, Andrija Cippico pok. gospodina Mihovila i Andrija Ciga gospodina Petra donose odluku: Uбудуće ni jedan od četiri upravitelja (crkvene imovine) koji budu izabrani ne smiju više odbiti tu službu pod (prijetnjom) kazne od 25 dukata, od kojih jedna polovica treba biti na raspolaganje i po volji velmožnog gospodina kneza i većine ovoga Vijeća, a druga polovica neka pripadne imovini prije spomenute crkve, bez obzira na prije spomenutu odluku, koja se snagom ove odredbe ukida, opoziva, poništava i stavlja izvan snage.« ST, R. I., 81.

¹³⁸ Vanja KOVAČIĆ, – Jadranka NERALIĆ, »Ymago angeli trogirskog zlatara Tome Radoslavića«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 41, Split, 2005.-2007., 199-237, 200-201.

¹³⁹ C. FISKOVIĆ, *Opis*, 44-45; P. ANDREIS, *Povijest*, sv. 1, 311.

¹⁴⁰ ST, R. II., c. 59. Biskup je čak zabranio trogirskim građanima davati sakramente pa ga je zbog toga pozvao na red dužd Francesco Foscari i savjetovao mu da opozove zabranu sakramenata jer da se reformacija mora poštovati. Nešto kasnije iste 1450. godine Foscari donosi suprotnu odluku (pod utjecajem pape) o ukidanju te stare odredbe; ST, R. II., c. 60. Dana 18. siječnja 1453. u Veneciji se donose dukale u kojima je odlučeno da je svakome slobodno ostaviti svoja imanja kome hoće. Isto se odlučuje i za Split. *Listine*, sv. X, 2.

¹⁴¹ ... *quod de anno 1452 Johannes Blasij Victuri operarius emit domunculam quamdam a Jacobo Testa Ducatis auri 100. in ratione librarum quinque et solidorum quatuordecim pro Ducato, summa cujus ascendit ad libras 570 pro construendo novo sacrario*. C. FISKOVIĆ, *Opis*, 44; P. ANDREIS, *Povijest*, 311.

¹⁴² P. ANDREIS, *Operaria*, 555. Nad portalom krstionice Alessi je napravio najveći renesansni reljef u Dalmaciji (»Krstenje«). C. FISKOVIĆ, *Ivan Duknović. Ioannes Dalmata u domovini*, Split, 1990., 29.

¹⁴³ U matrikuli bratovštine Sv. Duha u Splitu, u Nadbiskupskom arhivu u Splitu, čuva se prijepis oporuke tog umjetnika, koji je u Splitu radio više od 30 godina; I. BENYOVSKY – Tatjana BUKLIJAŠ, »Bratovština i hospital Sv. Duha u Splitu u srednjem i ranom novom vijeku«, *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara* (ur. Neven BUDAK), Zagreb, 2005., 625-657; Cvito FISKOVIĆ – Kruno PRJATELJ, *Albanski umjetnik Andrija Aleši u Splitu i Rabu*, Split, 1948.

¹⁴⁴ Radovan IVANČEVIĆ, »Trogirska krstionica i montažne konstrukcije dalmatinske graditeljske škole«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 30, 145; Joško BELAMARIĆ, katalog izložbe *Hrvatska renesansa*, (ur. A. ERLANDE-BRANDENBURG i M. JURKOVIĆ), Paris, Zagreb, 2004., 138.

¹⁴⁵ Danko ZELIĆ, »Nekoliko priloga povijesti umjetnosti 15. stoljeća u Trogiru: Samostan sv. Križa na Čiovu, zlatar Matej Pomenić i kapela sv. Jeronima u katedrali sv. Lovre«, *Peristil. Zbornik radova za povijest umjetnosti*, sv. 50, Zagreb, 2007., 63-80, 68.

nja bila je dogovorena ugovorom iz 1438. između kaptola i Nikolote, udovice pok. Jakova Sobote.¹⁴⁶ P. Andreis u knjizi Operarije spominje i *fabricam* za izgradnju zvonika katedrale 1461. godine.¹⁴⁷ U to vrijeme biskup je bio Giacomo Torlon (Jakov Turlon, 1452.-1483.).¹⁴⁸ U Manolinoj vizitaciji ističe se da se taj biskup ovjekovječio gradnjama biskupske palače, dovršenjem sakristije (koju je počeo Cavazza 1447.), nastavkom gradnje krstionice i konačno gradnjom (nove) kapele sv. Ivana Trogirskoga.¹⁴⁹

Odluka o izgradnji kapele *ad honorem divi protectorij* donesena je 1452. godine. Opis te izgradnje sačuvan je u Manolinoj vizitaciji iz 1756., gdje se govori o odluci o izgradnji kapele sv. Ivana u katedrali 1452. i izgradnji kipa sv. Ivana evanđelista 1482. (naručen od Ivana Duknovića za 186 libri).¹⁵⁰ Godine 1468. sklopljen je ugovor između operarija i umjetnika.¹⁵¹ Ukupna svota za radove na trogirskoj kapeli bila je čak 2300 dukata, što je vjerojatno najveća svota ugovorena u 15. stoljeću za neku građevinu tih dimenzija, a svakako govori o značaju kapele gradskog patrona, ali i o gospodarskim mogućnostima komune.¹⁵² Relikvije sveca jamčile su gradu zaštitu i davale legitimitet.¹⁵³ Kapela sv. Ivana imala je obilježje gradske, a ne obiteljske kapele, te je bila spomenik kolektivnog, odnosno komunalnog napora. Na program kapele sigurno je utjecala i naobrazba biskupa Turlona (obrazovan u Rimu) i Koriolana Cippica (studirao u Padovi). Tek 1475. godine počela je izgradnja kapele. Naime, te godine Andrija Alessi i Nikola Firentinac žale se knezu Francescu Lippomanu na operarija Ivana Andreisa jer nije osigurao teren za izgradnju kapele. Izgleda da nije bila srušena kućica koja je zadirala u predviđenu lokaciju.¹⁵⁴

U oporukama 15. stoljeća ostavlja se često za izgradnju kapele sv. Ivana. Primjerice, Stanava, udovica Tomaša Čuloje iz Novoga grada, ostavlja 5 libri malih *per capella*.¹⁵⁵ Bilića, udovica Lipojevića, ostavlja za operariju kapele (*operaria sancti Johannis confessori de Tragurio*) 10 libri.¹⁵⁶ Radoslava, udovica Ostoje iz Novoga grada, ostavlja *in fabrica capelle Sancti Johannis confessoris Tragurii* 8 libri. Ona ostavlja i za radove na oltaru sv. Uršule u katedrali 4 libre.¹⁵⁷ Spominje se i Marica, žena stipendarija Michalivija iz trogirskoga Kamerlenga, koja ostavlja za radove na kapeli sv. Ivana 20 solida.¹⁵⁸ Jakobica,

¹⁴⁶ G. LUCIO, *Memorie*, 488.

¹⁴⁷ P. ANDREIS, *Operaria*, f. 23.

¹⁴⁸ R. IVANČEVIĆ, *Rana renesansa u Trogiru*, Split, 1997., 146.

¹⁴⁹ C. FISKOVIĆ, *Opis*, 40; Joško BELAMARIĆ, »Duknovičev sv. Ivan Evanđelist u kapeli bl. Ivana Trogirskoga«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 37., Split, 1997.-1998., 155-181.

¹⁵⁰ Nadbiskupski arhiv Split, Didaci Manola, f. 32-35 v; C. FISKOVIĆ, *Ivan Duknović*, 13, 61; C. FISKOVIĆ, *Opis*, passim.

¹⁵¹ Cvito FISKOVIĆ, »Radovi Nikole Firentinca u Zadru«, *Peristil*, sv. 4, Zagreb, 1961., 71-75; Petar KOLENDIĆ, »Dokumenti o Andriji Alešiju u Trogiru«, *Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju*, sv. II, 1924., 70-78.

¹⁵² R. IVANČEVIĆ, *Rana renesansa u Trogiru*, 281. Nije sačuvan ugovor o izgradnji »Reljefa pravde« u lodi.

¹⁵³ Miroslav KURELAC, »Vita B. Ioannis confessoris episcopi Traguriensis et eius miracula, u izdanju Ivana Lučić-Lucius, 'Notae historicae ad vitam'«, *Croatica christiana periodica*, sv. 21, Zagreb, 1988., 1-48.

¹⁵⁴ J. STOŠIĆ, »Trogirskak«, 70. Svakako, između 1477. i 1480. počela je izgradnja pilastra trijumfalnog luka i klupa oko kapele; C. FISKOVIĆ, *Aleši*, 27; R. IVANČEVIĆ, *Rana renesansa*, 144-147; NAS, Manola, f. 32-35 v; C. FISKOVIĆ, *Ivan Duknović*, 13, 61.

¹⁵⁵ DAZd, AT, Viviano, f. 88-88 v.

¹⁵⁶ DAZd, AT, Viviano, f. 91-91 v.

¹⁵⁷ DAZd, AT, Viviano, f. 97 v-98.

¹⁵⁸ DAZd, AT, Viviano, f. 110-110 v.

žena Mihovila Gojslavića, ostavlja neke predmete za oltar te kapele.¹⁵⁹ Iz ovih nekoliko primjera vidi se da su sredstva uglavnom ostavljale žene, i to iz različitih društvenih slojeva i dijelova grada. Čini se da je postojala i ženska bratovština koja je održavala kapelu sv. Ivana: Marava, udovica Jurja Srambića iz Trogira, ostavlja *pro sororibus capelle Sancti Johannis confessoris Tragurii* 5 libara.¹⁶⁰ I Stojna, udovica Ivana Obradovića, ostavlja za sestrima 3 libre. Takvih primjera ima više. Postojala je i gastalda te bratovštine: Stana Pavina, žena Ratka Piliparija, ostavlja 1449. *pro gastaldam sororum fratalee sti Johannis confessoris Tragurii* neke predmete.¹⁶¹ Ta su se sredstva skupljala u Operariji.¹⁶²

Mnogi članovi patricijskih obitelji također ostavljaju za ukras katedrale sv. Lovre. Primjerice, trogirski plemić Petar Desin iz roda Gracija godine 1336. oporučno ostavlja 100 libri crkvi sv. Lovre u Trogiru.¹⁶³ Nadalje, sačuvan je zapis prema kojemu 1438. godine Petar Nikolov Andreis, *operarius ecclesie sancti Laurentij de Tragurio*, knez te opat Nikola (vikar Sv. Lovre) primaju u fond Operarije ukrase za crkvu sv. Lovre (zlatni križ i dr.), od komisarija i potomka Pelegrine Cippico, Petra Markova Cippica. Dolaskom Venecije 1425. godine statutom se naglašava sloboda oporučivanja¹⁶⁴ i nije bilo dopušteno utjecati na oporučitelja.¹⁶⁵ Na temelju oporuka 15. stoljeća može se pratiti koliko su građani ostavljali i drugim crkvenim ustanovama.¹⁶⁶

Razvoj trogirске Operarije pokazuje svu složenost izgradnje katedrale u srednjovjekovnom gradu: ona je ovisila o bogatstvu zajednice, ali i o odnosu komunalnih i crkvenih vlasti te o odnosu biskupa i kanonika. Analizom ove institucije može se pratiti i utjecaj operarija na izgradnju katedrale te angažiranje različitih majstora itd. Trogirska Operarija može se usporediti sa sličnim službama u drugim europskim srednjovjekovnim gradovima.¹⁶⁷

¹⁵⁹ DAZd, AT, Viviano, f. 112-112 v.

¹⁶⁰ DAZd, AT, Viviano, f. 99-99 v.

¹⁶¹ DAZd, AT, Viviano, f. 104; 42-42 v.

¹⁶² A. ERLANDE-BRANDENBURG, *Katedrala*, 224, 225.

¹⁶³ CD, X, 284-285.

¹⁶⁴ ST, R. II., c. 7.

¹⁶⁵ ST, R. II., c. 16. Bilo je određeno javno oglašavanje oporuka radi veće kontrole (u lodi, na mostu i u dominikanskoj crkvi tri tjedna zaredom). Posljednja volja morala je biti izrečena pred više svjedoka, i to isključivo građana Trogira; ST, R. II., c. 7; Lujo MARGETIĆ, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb, 1996., 176.

¹⁶⁶ Gotovo svaka oporuka ima upisano da ostavlja za bedeme i za bolnicu Sv. Duha, ali tako je bilo određeno statutom. Nadalje, ostavlja se prvenstveno kanoniku, očito ispovjedniku, koji je možda obavljao i neke dušobrižničke poslove. U 15. stoljeću puno se ostavlja i za izgradnju ili popravke na crkvama sv. Martina, sv. Marije na trgu, sv. Franje i sv. Dominika, za Sv. Križ na Čiovu, *pro pauperibus* sv. Lazara, benediktinskim samostanima sv. Nikole, sv. Petra, za crkvu sv. Mihovila u Novom gradu, samostan sv. Ivana Krstitelja, crkvu Svih svetih i sv. Marije u Novom gradu; DAZd, AT, Viviano, passim.

¹⁶⁷ Prije rane gotike institucije koje se bave financiranjem i organizacijom izgradnje katedrala nisu postojale – *fabrica* se nazivala građevina čija je gradnja u tijeku, tj. gradilište. A. ERLANDE-BRANDENBURG, *Katedrala*, 225.

Summary

DEVELOPMENT OF THE MEDIEVAL OPERARIA – INSTITUTION FOR
THE CONSTRUCTION OF THE CATHEDRAL IN TROGIR

Throughout the entire thirteenth century construction of the cathedral of St. Lawrence in Trogir was conducted by an institution that still was not completely developed. Consequently, at the beginning of the fourteenth century, with the help of apostle legate Gentil, this institution officially was organized as ecclesiastical Operaria. The chief goal of this institution was to accumulate all the necessities for the construction of the cathedral. However, these funds often were not assured on the regular basis since Operaria tried to collect them from various sources. Moreover, people from Operaria had to organize work on the construction field and to hire stone masons and architects. Still, since the funds for the cathedral were more than substantial, the control over the Operaria caused various conflicts between the bishop and the communal authorities. Moreover, even the Chapter tried several times to gain control over this institution. Finally, they reached agreement that operarius (head of Operaria) should be one of the four noblemen that had been suggested by the city councils and then confirmed by the bishop. Therefore, even though the cathedral was an ecclesiastical property its construction depended also on the decisions of the communal authorities. The similar case was with other sacral objects in the city, and their maintenance was closely connected with the abilities of the entire community. By the same token, the institution Fabrica, that conducted all the major construction sites within the city, was administrated by the city officials, and these Fabrica's affairs also influenced the program of the cathedral's construction. One has to admit that this institution of Operaria still is insufficiently investigated in the Croatian historiography, and this Operaria of Trogir was investigated on the basis of manuscript Operaria, quanto possiede, da chi amministrata, con quali fondamenti, ragioni dela medisima, oblighi et incombenze, written by Paulus Andreis in 1650, which was up to now unknown in our historiography.

KEY WORDS: *Trogir, Middle Ages, cathedral of St. Lawrence, Operaria*